

ДА ПЫТАННЯ АБ НАЦЫЯНАЛЬнай САМАСВЯДОМАСЦІ ШЛЯХТЫ БЕЛАРУСІ ў ПАЭМЕ АДАМА МІЦКЕВІЧА «ПАН ТАДЭВУШ»

У артыкуле на аснове навукова-гістарычнага аналізу паэмы А. Міцкевіча «Пан Тадэвуш» разглядаецца праблема нацыянальнай самасвядомасці шляхты заходнебеларускіх зямель пачатку XIX ст. Літаратурная крыніца дазваляе аўтару даказаць існаванне розных узроўняў нацыянальнай свядомасці ў прадстаўнікоў вышэйшага саслоўя Беларусі пачатку XIX ст.: паняццяў Радзімы як у шырокім («Рэч Паспалітая», «Польшча»), так у вузкім значэнні («Літва», «Вялікае Княства»).

Main subject of this historical and scientific analysis of Adam Mickiewicz's poem: «Pan Tadeusz» become an issue of multilevel national identity among the west belarussian nobles at the beginning of XIX century. Source allow the author to show different sense of national identity among the higher social class at the beginning of XIX century: term «Homeland» in wide meaning («Republic», «Poland») and in strict meaning («Lithuania», «Grand Duchy»).

Ключавыя словы: нацыянальная самасвядомасць, шляхта, літаратурная крыніца.

Keywords: national identity, the gentry, the literary source.

Да сённяшняга дня актуальным і навукова важкім застаецца пытанне аб ролі літаратурнай творчасці Адама Міцкевіча для развіцця беларускай культуры. На ніве грамадска-гуманітарных дысцыплін да гэтага часу вядуцца спрэчкі паміж польскімі, беларускімі, літоўскімі і ўкраінскімі даследчыкамі, лейтматывам якіх з'яўляецца нявырашанасць адносна праблемы аб першаснасці ўкладу пісьменніка эпохі Рамантызму для развіцця пералічаных вышэй нацыянальных культур. Творчая дзейнасць А. Міцкевіча стала прадметам даследаванняў шматлікіх айчынных [5, 6, 11, 12, 16, 17, 34] і замежных знаўцаў і даследчыкаў літаратуры — расійскіх [7, 10, 19, 20], польскіх [26, 42, 48, 49], літоўскіх [43].

Літаратурная і грамадская дзейнасць А. Міцкевіча неаднойчы выкарыстоўвалася і станавілася ў цэнтры ўвагі даследчыкаў гістарычнай даўніны пры пабудове імі сваіх навуковых канцэпцый і высноў. Беларускія гісторыкі падкрэсліваюць, што творчая спадчына слаўтага ўрадженца Наваградчыны сталася адлюстраваннем пачатку нацыянальна-культур-

Лойка Алег Паўлавіч — аспірант кафедры гісторыі Беларусі новага і найбольшага часу гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

нага адраджэння беларусаў у першай палове XIX ст. [8, 9, 13, 14, 18]. Доказам гэтай тэзы служаць лекцыі паэта ў Каледж дэ Франс у 1840-я гг., дзе ім былі прамоўлены словы аб чысціні, непаўторнасці, унутраным багацці і гістарычнасці «русінскай альбо літоўска-русінскай» мовы [3, с. 32]; а таксама тое, што слыннымі літаратар узрос на духоўным багацці свайго «літвінскага» краю, культурна-гістарычныя матывы якога можна прасачыць на працягу ўсяго творчага шляху паэта. Паколькі «Пан Тадэвуш» — гэта «песня любові роднай Беларусі», дзе «перад намі як жывыя ўстаюць вобразы роднай зямлі» [32, с. 185], то, згодна з меркаваннямі гісторыкаў, А. Міцкевіча варта разглядаць як дзеяча, што адыграў важную ролю ў культурна-нацыянальным станаўленні беларусаў.

Пры разглядзе і навуковым даследаванні літаратурнай спадчыны А. Міцкевіча даследчык у той ці іншай ступені парушае больш глыбокія ў гісторыка-культурным плане пытанні, звязаныя са станаўленнем беларускай нацыі і беларускага нацыянальнага руху. Гэтыя праблемы знайшлі сваё адлюстраванне ў айчынай гістарыяграфіі [1, 4, 27, 29, 31]. Значны ўклад у навуковую распрацоўку праблематыкі беларускіх нацыянальна-творчых працесаў унеслі прадстаўнікі польскай гістарычнай навукі [36—38, 44—46, 48].

Даследчыкамі павінна ўлічвацца спецыфіка разглядаемага пытання, бо тут маем дачыненне не толькі з выключна гістарычнай і літаратурназнаўчай праблематыкай, аднак і з паняццямі, якія ўваходзяць у прадметнае поле іншых сацыяльна-гуманітарных дысцыплін: філасофіі [23, 25], этналогіі [25, 28, 33].

Такім чынам, пытанне гісторыка-культурнай значнасці творчасці А. Міцкевіча для таго ці іншага народа носіць міждысцыплінарны характар. Таму варта карыстацца навукова-тэарэтычнымі распрацоўкамі ўсіх галін сацыяльна-гуманітарных ведаў: філасофіі, этналогіі, гісторыі і літаратуразнаўства.

Галоўнай задачай дадзенага артыкула з’яўляецца высвятленне пытання адносна нацыянальнага самаўсведамлення вышэйшага слоя беларускага грамадства на пачатку XIX ст. на аснове крытычнага гісторыка-навуковага аналізу паэмы А. Міцкевіча «Пан Тадэвуш».

Ужо з першых радкоў паэмы сустракаем з этнонімам, які сведчыць аб успрыняцці А. Міцкевічам «нацыянальнага». Сапраўды, да гэтага часу ў недасведчанага чытача можа выклікаць, прынамсі, здзіўленне той факт, што польская нацыянальная паэма пачынаецца са слоў:

Litwo! Ojczyzna moja!

Літва! Ты, як здароўе ў нас, мая Айчына!..

Трэба мець на ўвазе, што паэма «Пан Тадэвуш» была напісана ў першай палове XIX ст. Пяняці нацыі і нацыянальнай самасвядомасці значна адрозніваліся ад сучасных. Накладаць нацыянальныя азначэнні на працэсы і з’явы данацыянальныя было бы як мінімум некарэктна. Як параўноўвае беларускі філосаф В. Акудовіч, у адваротным выпадку было б падобна на тое, каб пераносіць нормы сучасных правілаў дарожнага руху на сярэднявечныя конныя павозкі [2, с. 32—33].

Згодна з агульнапрынятымі сцвярджэннямі гісторыкаў, на заходніх тэрыторыях былога Вялікага Княства Літоўскага ад другой паловы XVII ст. фарміравалася так званая «дваістасць», ці «падвоенасць», нацыянальнага пачуцця. Адрознівалася паняцце больш вузкай Айчыны — Літвы, і паняцце Радзімы ў значэнні шырокім — Рэчы Паспалітай. Прычым усе прадстаўнікі вышэйшага слоя грамадства (як зямель «каронных», гэтак і «літоўскіх») адчувалі сябе «палякамі» [36, с. 201]. Такім чынам, А. Міцкевіч, звяртаючыся ва ўступных словах свайго твора да «Літвы», усведамляе сваю Айчыну ў сціслым яе значэнні.

На беларускіх землях у першай палове XIX ст. сярод вышэйшага са слоў існавала не толькі больш шырокае і больш вузкае разуменне Айчыны («Літвы» і «Рэчы Паспалітай»), аднак на розных узроўнях адбіралася паняцце «Літва». Пад гэтым вызначэннем адначасова разумеліся як усе землі, што некалі ўваходзілі ў склад Вялікага Княства Літоўскага, так і іх частка — канкрэтна для пачатку XIX ст. тэрыторыі Гродзенскай, Віленскай, часткова Мінскай губерняў [30, с. 5—6]. У другім выпадку гаворка ідзе пра ўжо больш вузкае разуменне гістарычнай «Літвы». Як падаецца, у сваім уступным звароце — «Litwo! Ojczyzno moja!» — паэт мае на ўвазе гэтае сціслейшае разуменне «Літвы» як сваіх родных мясцін, як сваёй Наваградчыны.

У паэме «Пан Тадэвуш» можна знайсці шмат сантыментаў не толькі ў адносінах да «малой», «сціслейшай» Радзімы — «Літвы», аднак знакі павагі і гурдасці да сваёй «вялікай» Бацькаўшчыны — Рэчы Паспалітай. Прычым калі гаворка вядзецца аб «дзяржаве абодвух народаў», дык заўсёды падкрэсліваецца аднасць, дзяржаўная цэнтралізацыя краю, непарыўны саюз народаў, уваходзячых у яе склад. Цікава, што поруч з акрэсленнем «Рэч Паспалітая» сустракаем характэрныя эпітэты:

Pierwszy wiwat za zdrowie kryła Jegomońci,
Potem prymasa, potem krylowej Jejmońci,
Potem szlachty i caiej Rzeczypospolitej;

Ішло чаргой: найперш за караля, а далей
За прымаса, за каралеву выпівалі,
Пасля ў чэсць шляхты і ўсяе Рэчы Паспалітай [41, с. 57] (курсіў. — А. Л.).

У дзясятай кнізе, калі Яцэк Сапліца перад смерцю спавядаецца перад ключнікамі Гервазым, прызнаючыся ў забойстве стольніка Гарэшкі, ён, між іншым, прамаўляе наступныя словы:

Soplicyw czyż nie rywne T czyskim zaszczytu Krwі, herbem, wiern sіuіb <i>Rzeczypospolitej!</i>	Імя Сапліцы горшае, скажы адкрыта, Крывёю, службай для <i>Рэчы Паспалітай</i> [41, s. 234] (курсіў. — <i>А. Л.</i>).
---	---

«Рэч Паспалітая» тут, такім чынам, успрымаецца як дзяржаўны, палітычны арганізм, якому трэба быць адданым на вайскавай службе ці ў грамадска-палітычнай сферы.

Вельмі часта паняцце «Рэч Паспалітая» ў тым самым значэнні замяняецца этнонімам «Польшча». Асабліва характэрна гэта было для першай паловы XIX ст. [31, с. 111]. Натуральна, што акрэсленне «Польшча» мела ў сабе моцны палітычны аспект — азначала дзяржаўны саюз Польскай Кароны і Вялікага Княства Літоўскага. Калі ў паэме «Пан Тадэвуш» шляхта разважае аб лёсе сваёй зямлі ў сувязі з хуткім і непазбежным прыходам напалеонаўскіх армій, яна спадзяецца, што французскі імператар верне незалежнасць «цэлай Польшчы»:

Bracia! Ogłosił wam ksi dz na ambonie Wolność, którą Cesarz-Król przywrócił A teraz Litewskiemu Księstwu, Polszcze całej Przywraca...	Аб'явіў нам ксёндз з амбоны, Што кесар дараваў, па прыкладу <i>Кароны</i> , Свабоду <i>Княжаству Літоўскаму</i> . Вы чулі [41, s. 252] (курсіў. — <i>А. Л.</i>).
--	--

Такім чынам, тут гаворка ідзе аб тым, што Напалеон ужо даў сваю свабоду «Кароне» (маецца на ўвазе абвяшчэнне Варшаўскага Княства пасля перамогі французскіх войскаў над Прусіяй), і дасць яе з нашэсцем на Расійскую імперыю «Вялікаму Княству Літоўскаму», такім чынам адрадіўшы незалежнасць «Польшчы».

У шостае кнізе паэмы «Пан Тадэвуш» манах Бернардын (які, на самай справе, як выявіцца пазней, з'яўляецца Яцкам Сапліцай — бацькам галоўнага героя паэмы) падкрэслівае, што «літвіны» (як грамадзяне Вялікага Княства Літоўскага) гатовыя да таго, каб супольнымі намаганнямі з «Каронаю» адрадіць сваю «Польшчу»:

...żeby byli <i>Litwini</i> gotowi Dowieść przychodź cemu Napoleonowi, Że chcą złączyć się znowu z siostrą swą <i>Korona</i> , I żądają, ażeby <i>Polskę</i> przywrócono.	...А наш князь Юзаф таму рады Мяне сюды ў <i>Літву</i> направиў ён з наказам Разведць, ці не хочаце вы з <i>Польшчай</i> разам За кесарам ісці... [41, s. 152] (курсіў. — <i>А. Л.</i>).
--	--

У перыяд станаўлення нацыянальных дзяржаў у сучасным іх разуменні здарылася так, што гістарычны лёс паспрыяў палякам, якія ў пе-

рыяд нараджэння ў Цэнтральнай і Усходняй Еўропе нацый у сучасным іх разуменні, усе культурныя багацці і духоўныя скарбы «Польшчы» (альбо «Рэчы Паспалітай»), дзеячаў «польскай» культуры залічлі да здабыткаў свайго народа. Аднак варта мець на ўвазе, што творчы геній дзеячаў культуры Рэчы Паспалітай вырас на этнічным падмурку як мінімум чатырох народаў, якія пазней інтэгрваліся ў нацыі, стварыўшы свае ўжо «нацыянальныя» дзяржавы, — беларусаў, палякаў, літоўцаў і ўкраінцаў [35, с. 187].

У паэме А. Міцкевіча «Пан Тадэвуш» разам з «Літвой» (ці «Вялікім Княствам») узгадваецца таксама «польская Карона». Гэтае паняцце ў свядомасці шляхты заходнебеларускіх зямель пачатку XIX ст. адбіраецца выключна як вызначэнне палітычнае, а не нацыянальна-этнічнае, бо праз яго ўсведамляецца польскі край з яго ўласнай дзяржаўнай сістэмай, адрознай ад грамадска-палітычных і гістарычных рэалій зямель былога Вялікага Княства Літоўскага. У шостае кнізе паэмы, абмяркоўваючы апошнія навіны, якія датычацца вайсковых поспехаў французскага імператара, Суддзя гаворыць, што Напалеон «już w *Koronie*, już *Prusaka robił*» і ўжо «*wkracza do nas*» («ужо ў *Кароне*, ужо Прусаў пабіў» і ўжо «крочыць да *нас*») [41, с. 150]. Відавочна супрацьпастаўленне «Кароны» і «нас», якое характарызуе адначасова самаўсведамленне еднасці і рознасці грамадзян Рэчы Паспалітай.

А. Міцкевіч некалькі разоў выкарыстоўвае паняцце «караняжы». Пад гэтым азначэннем трэба разумець грамадзян «польскай Кароны», г. зн. уласна польскай дзяржавы. Пасля заканчэння «апошняга наезду ў Літву» ў адзінаццатай кнізе паэмы ключнік Гервазы і возны Пратазы, памірыўшыся, з настальгіяй узгадваюць былыя часы «*tej naszej Korony i naszej Litwy*» («той нашай Кароны і той нашай Літвы»), што некалі злучыліся між сабой, нібы «*małżonków dwoje*» («муж з жонкаю»). У гэтай размове Гервазы сцвярджае, між іншым, што «*znowu do nas ci *Koronijasze* zawitali*» («Ізноў *Караніяшы* прыйшлі да нас») [41, с. 255].

У шэрагу з акрэсленнем «Польшча», «Рэч Паспалітая» шляхта на старонках паэмы «Пан Тадэвуш» ужывае таксама вызначэнне, якое можа праліць святло на пытанне адносна нацыянальнага самаўсведамлення шляхты Заходняй Беларусі пачатку XIX ст. Гэта паняцце «Вялікапольска» («*Wielkopolszcza*»). Яно абазначае тую ж самую «Карону», г. зн. уласна польскія землі. Калі ў паэме А. Міцкевіча апісваецца нарада ў адным з шляхецкіх засценкаў, то прыводзяцца звесткі, што калі ў «*Wielkopolszcze*» бачаць «нямецкую райтараду», дык шляхта збіраецца ў канфедэрацыі, арганізоўваецца і чакае «ад Дамброўскага наказу» [41, с. 166].

Такім чынам, гаворка тут вядзецца аб «Вялікапольшчы» ў значэнні зямель Польскай Кароны, якія некалі падпалі пад «нямецкія» падзелы. Гэтае акрэсленне таксама ўзгадваецца ў сувязі з успамінамі шляхціцаў засценка часоў, калі «był rokó w *Wielkopolszcze* jak teraz na *Litwie*» («Было спакойна ў *Велькапольшчы* ў гэтым часе») [41, s. 162].

Сярод прыметнікаў, якія маюць дачыненне да акрэслення нацыянальнай прыналежнасці, на старонках паэмы «Пан Тадэвуш» часта сустракаюцца паняцці «польскі» і «літоўскі» («polski», «litewski»). Важным для выяўлення самасвядомасці шляхты заходнебеларускіх зямель пачатку XIX ст. магчыма прасачыць, у сувязі з чым Міцкевіч ужывае гэтыя вызначэнні, з якімі назоўнікамі яны злучаюцца. Характэрна, што «літоўскі» дапасоўваецца часта да слоў, якія характарызуюць абстрактныя паняцці. Гаворка можа весціся аб літоўскай шляхце («*oto szlachta litewska wtenczas na koń wsiedzie*»), аб літоўскім пасольстве («*Dziś pospólstwo litewskie z całej okolicy*»), аб вялікіх князях («*Rowienniki litewskich wielkich kniazów*»), аб падскарбім («*Z konfederata stał się stronnikiem królewskim i trzymał z Tuzenhauzem, podskarbigim litewskim*»), аб людзе («*Włós litewskiego ludu, biały albo płowu*»). Але варта заўважыць, што найчасцей прыметнік «літоўскі» абазначае канкрэтна-матэрыяльныя рэчы: ежу («*Robi się dla zaprawy litewskich rosółów*»), пушчы («*Któż zbadał puszczy litewskich przepastne krainy*»), лясы («*Ciągnęły się lasy litewskie*»), раўніны («*Mieszkając na żywej litewskiej równinie*»), звяроў («*litewski niedźwiedź*»), адзенне («*Zachwyceni dziewczyny urod, postaw, a szczególnie jej strojem litewskim*»), песні («*Абу сениць litewskie pieśni i potrawy*») і да т. п. Такім чынам, калі гаворка вядзецца пра штосьці «літоўскае», найчасцей маем дачыненне з апісаннем прыроды краю (лес, пушча, раўніна) ці з паняццямі, што характарызуюць мясцовыя культурныя (песні, строі, стравы) ці гістарычныя (шляхта, вялікія князі) праявы. Бракуе ж паняццяў, што характарызавалі б нейкія грамадска-палітычныя з’явы. Апошнія найчасцей злучаюцца з прыметнікам «польскі». Менавіта яго ўжываў А. Міцкевіч, жадаючы апісаць паняцці, якія датычаць дзяржаўных і грамадска-палітычных акрэсленняў, з’яў і паняццяў. Знакава, што калі гаворка вядзецца аб войску, дык яно выступае выключна як «польскае» («*Wojsko! Mówią, że polskie*», «*Ojciec mnie testamentem kazał, abym służył w wojsku polskim*», «*Ci gnie polskie wojsko całe nasz Józef, nasz D browski, nasze orły białe!*»). Шляхта, якую апісвае А. Міцкевіч у паэме «Пан Тадэвуш» на польскіх «вячэрах» і «абедах» («*te wieczery... polską*», «*chce mieć obiad polski*»), пры польскіх «сталах» («*Księża ta ta miała tytuł: Kucharz doskonały. W niej spisany... specyjały stołów polskich*»), узгадвае аб часах польскіх «соймікаў» («*w czasie*

polskich ostatnich sejmików) ці сцвярджае, што Польшчы патрэбны «польскі герой» («Dla Polski polskiego trzeba bohatera»). Калі шляхта гаворыць аб «польскіх звычаях», дык разумеюцца не культурныя традыцыі (як-то песні, стравы і інш.), але традыцыі ў значэнні грамадска-палітычным — культура кіравання. Гэтак падчас нарады ў адным са шляхецкіх засценкаў шляхціц Прусак сцвярджае, што «Polska kocha nad wszystko polskie obyczaje» і «chowa, modom moskiewskim przystępu nie daje». Польшча (натуральна, не ў этнічным, аднак палітычным значэнні «Рэчы Паспалітай абодвух народаў»), такім чынам, мае свае «польскія» традыцыі кіравання і не дасць прыблізіцца «маскоўскім». Прусак, як патрыёт сваёй Бацькаўшчыны (у шырокім яе разуменні), з палёгкаю прыязджаў у Сапліцова (шляхецкі двор, дзе разыгрываюцца асноўныя падзеі паэмы), якое з'яўлялася цэнтрам польскасці і дазваляла таму «напіцца» і «надыхацца» Айчыны: *Wpadam do Soplicowa jak w centrum polszczyzny: tam się człowiek napije, nadysze Ojczyzny* («Вяртаючыся з Прус, каб нямычны пазбыцца, заходжу ў Сапліцова польскасцю абмыцца») [41, s. 171].

Канкрэтна-матэрыяльныя рэчы рэдка характарызуюцца як «польскія». Калі такія і сустракаюцца на старонках «Пана Тадэвуша», дык усё роўна маюць пэўны «грамадска-палітычны падтэкст». Аб польскіх строях А. Міцкевіч гаворыць толькі ў дачыненні да вайсковых ці свецкіх мундзіраў. Калі напалеонаўская армія перакročыла межы Расійскай імперыі, а разам з ёю на тэрыторыю Заходняй Беларусі ўвайшлі французскія войскі, асэсар апрануў мундзір з «польскімі закаўрашамі»:

Asesor, niegdyś cara, dziś Napoleona
Wierny sługa...
A choć ledwie dwadzieścia
godzin był w urzędzie,
Już włożył mundur siny z *polskimi wyłogi*

Асэсар, што нядаўна царскім быў жандарам,
Цяпер напалеонаўскай служыў уладзе.
І хоць і дня на новай не прабыў пасадзе,
Ужо насіў *мундыр* такі, як у *палякаў*
[41, s. 263] (курсіў. — А. Л.).

Другім прыкладам падобнага «дзяржаўна-палітычнага падтэксту» могуць служыць вытрымкі з чацвёртай кнігі паэмы, калі Міцкевіч апісвае талент і ўменне карчмара Янкеля граць на цымбалах, што той заўсёдна, падружуючы, прывозіў «на Літву» шмат новых песень, якія пазнаў «з па-за Нёмана». Між іншым, у Італіі чуў ён «*polskie trąby legijonów*» (польскія трубы легіёнаў) [41, s. 101].

Такім чынам, падаецца, што і прыметнікі, звязаныя з вызначэннем «нацыянальнага», хутчэй пацвярджаюць, чым аспрэчваюць агульнапрынятую гістарычнымі даследчыкамі карціну, што выяўляе асаблівасці і супярэчнасці нацыянальнага ўсведамлення прадстаўнікоў вышэйшага

саслоўя Беларусі пачатку XIX ст. Бо калі гаворка вядзецца аб нечым «польскім», то ў паэме А. Міцкевіча «Пан Тадэвуш» найчасцей пад увагу бяруцца паняцці грамадска-палітычнага значэння (войска, герой, соймакі), што, натуральна, адбіралася з усведамленнем Айчыны ў шырокім значэнні гэтага слова («Польшчы», «Рэчы Паспалітай»). У сваю чаргу прыметнік «літоўскі» найчасцей звязваецца тут альбо з нейкімі адметнасцямі культурна-гістарычнага кшталту (вялікія князі, песні, стравы, шляхта, люд), альбо з лакальнымі прыродна-геаграфічнымі асаблівасцямі (мядзведзь, раўніна, лес, пушча). Тады ўжо маем дачыненне з усведамленнем Айчыны ў вузкім сэнсе — як «Літвы», зямель былога ВКЛ. Трэба падкрэсліць, што нават у гэтым другім больш сціслым разуменні можна прасачыць пэўнае раздрабленне шляхецкай самасвядомасці: гаворка вядзецца як і аб «малой Радзіме», нейкіх лакальных адметнасцяў (у дадзеным выпадку апісваецца тутэйшы «лес», «люд», што насылае аколліцы і да т. п.), так і аб «сваёй Літоўскай Бацькаўшчыне», пад якой трэба разумець усё культурнае і гістарычнае багацце былога Вялікага Княства Літоўскага (у гэтым выпадку прыгадваецца «паспольства», «шляхта», «вялікія князі» альбо «падскарбій літоўскі»).

Трэба падкрэсліць, што А. Міцкевіч у аднолькавай ступені гаворыць аб нечым «польскім» і аб нечым «літоўскім» — па 23 разы гэтыя акрэсленні згадваюцца на старонках паэмы «Пан Тадэвуш». Гэта, бясспрэчна, яшчэ раз пацвярджае закаранеласць «дваістасці» і «шматузроўнеvasці» нацыянальнага ўсведамлення шляхты заходнебеларускіх зямель, характэрную для пачатку XIX ст.

Калі вярнуцца да пытання з'яўлення на старонках паэмы А. Міцкевіча этнонімаў «Літва» і «Польшча», то можна заўважыць, што творца часцей гаворыць аб «Літве», якая згадваецца аж 54 разы. «Польшча» параўнальна рэдка — 27 (8 разоў выступае старапольскі эндаэтнонім «Polszcza» і 19 — вызначэнне «Polska»). Акрэсленне «літвін» сустракаецца ў паэме «Пан Тадэвуш» больш рэдка, чым назоўнік «паляк» — 9 супраць 16. Бадай таму, што дадзеныя абазначэнні найчасцей выступаюць падчас шляхецкіх нарад, якія мелі грамадска-палітычную накіраванасць. «Рэч Паспалітая», як вызначэнне «дзяржавы абодвух народаў», выступае 3 разы, «Айчына» (таксама ў шырокім сэнсе) — 18.

Дапамагчы ў характарыстыцы нацыянальнага ўсведамлення прадстаўнікоў вышэйшага саслоўя зямель Заходняй Беларусі ў пачатку XIX ст. можа аналіз ужывання А. Міцкевічам прыназоўнікаў у дачыненні да этнонімаў «Польшча» і «Літва». Паказальна тое, што ў дачыненні да «Польшчы» паэт дапасоўвае прыназоўнік «у» — «у Польшчы», а ў адно-

сінах да «Літвы» амаль у роўнай ступені і прыназоўнік «у», і прыназоўнік «на» — «у Літве» і «на Літве». Дадзеная акалічнасць адлюстроўвае шматузроўневую нацыянальную свядомасць шляхціцаў заходніх зямель былога Вялікага Княства Літоўскага пачатку XIX ст. Прыназоўнік «у» звычайна ўжываецца ў дачыненні да цэнтралізаванага дзяржаўнага ўтварэння — у тым выпадку, калі гаворка вядзецца з пазіцыі «цэнтра». У адносінах да перыферыі часцей ужываецца прыназоўнік «на». Пры дапасаванні да тэрытарыяльных, тапаграфічных, этнічна-нацыянальных акрэсленняў часцей ужываецца прыназоўнік «на» (напрыклад, «на Міншчыне», «на Палессі»). Такім чынам, «Літва» ў паэме «Пан Тадэвуш» узгадваецца як з пазіцыі «цэнтра», гэтак і са становішча «перыферыйнага» — як часткі пэўнага дзяржаўнага ўтварэння. У першым выпадку маем дачыненне з шырокім разуменнем Айчыны (як Рэчы Паспалітай), у другім — з больш вузкім («Літва» як землі Вялікага Княства Літоўскага). Цікава, што ў паэме А. Міцкевіча колькасна амаль аднолькава выступаюць прыназоўнікі «у» і «на» адносна да этноніма «Літва». Хаця варта адзначыць, што часцей з'яўляецца словазлучэнне «ў Літве»: яно выступае 17 разоў. Абазначэнне «на Літве», з'яўляючыся ў кнігах «Пана Тадэвуша» 14 разоў, сустракае толькі тры пазіцыі.

А. Міцкевіч у паэме «Пан Тадэвуш» дакладна-рэалістычна перадае шматузроўнеvasць нацыянальнага ўсведамлення магнатэрыі і шляхты заходніх зямель былога ВКЛ «gente Lithuani, nationale Poloni» («народжаны літвінам, нацыянальнасцю паляк») [44, s. 22]. Гэтае апісанне безумоўна сталася адлюстраваннем самаідэнтыфікацыі самога аўтара «Пана Тадэвуша» — А. Міцкевіча. Цікава прыкмеціць, што нацыянальна-культурная адметнасць паэта часта станавілася прадметам гідлівых заўваг уласна польскіх чытачоў. У адной з тагачасных газет чытач з Варшавы адзначаў, што «Вы для Літвы, а не для Кароны пішаце... менш дбаеце пра тое, ці будуць вас у Варшаве разумець, абы ў Вільні і Літве вас разумелі...» [21, с. 325]. Да таго, каб стаць «нацыянальным прарокам» Польшчы, А. Міцкевіч прайшоў надта складаны шлях праз непрызнанне і абвінавачванні ў «правінцыялізме», які радыкальна праяўляўся, на думку польскіх літаратурных крытыкаў, у яго творчасці [40, s. 264]. На пачатку XIX ст., пасля выхаду з друку першага паэтычнага зборніка А. Міцкевіча, варшаўскія крытыкі востра атакавалі паэта, ахрысціўшы ўсю тагачасную рамантычную літаратуру віленскага асяроддзя «смаргоншчынай», а саміх яе тварцоў — «пінскімі галовамі» [39, s. 6—9]. У адказ на гэта А. Міцкевіч даводзіў: «Вінавацілі мяне галоўна ў псаванні польскага стылю ўводжаннем правінцыялізмаў і чужых слоў. Прызнаю-

ся, што не толькі не высцерагаюся правінцыялізмаў, але мо знарок іх ужываю» [5, с. 296]. Як падкрэслівалася вышэй, знаходзячыся ў эміграцыі ў Парыжы, А. Міцкевіч заўсёды падкрэсліваў сваю «літвінскую» адметнасць. Аб складаных узаемаадносінах «палякаў-літвінаў» і «палякаў каронных» піша польскі гісторык эміграцыі Любамір Гадон: «Цікавая рэч, што ў першых хвілінах эміграцыі караняжы не аказвалі братняга сэрца ў адносінах да літвінаў, уважалі сябе за вышэйшы гатунак палякаў і з пагардліваю абьякавасцю паглядалі на выхадцаў з-за Нёмана і Буга» [38, с. 37].

Такім чынам, крытычны гісторыка-навуковы аналіз паэмы А. Міцкевіча «Пан Тадэвуш» дазваляе зрабіць высновы аб шматузроўневай нацыянальнай і гісторыка-культурнай самасвядомасці шляхты Беларусі пачатку XIX ст. Прадстаўнік вышэйшага саслоўя Беларусі пачатку XIX ст. адначасова адчуваў сябе «палякам» (бо Радзімай у шырокім сэнсе для яго была «Польшча» ці «Рэч Паспалітая абодвух народаў») і літвінам (як паняцце Бацькаўшчыны ў значэнні больш вузкім — землі былога «Вялікага Княства Літоўскага», ці «Літвы»).

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. *Акара А.* Тутэйшыя: «Северо-Западный край», ці «Kresy Wschodnie»? // Беларускі гіст. агляд. 2000. Т. 7. Сш. 1.
2. *Акудовіч В.* Код адсутнасці. Асновы беларускай ментальнасці. Мінск, 2007.
3. Беларуская літаратура XIX стагоддзя : хрэстаматыя. Мінск, 1988.
4. *Біч М.* Беларускае адраджэнне ў XIX — пачатку XX ст. Мінск, 1993.
5. *Брага С.* Міцкевіч і беларуская плынь польскае літаратуры // 3 гісторыяй на «Вы». Мінск, 1994. Вып. 3.
6. *Вайткевіч В., Лойка А.* Зорка Адама Міцкевіча // Адам Міцкевіч і Беларусь = Adam Mickiewicz a Białoruś. Мінск, 1997.
7. *Живов М.* Адам Мицкевич: жизнь и творчество в документах, картах и иллюстрациях. М., 1956.
8. *Кузнецва С.* Культурныя ўплывы і нацыянальная свядомасць. Беларусь у першай палове XIX ст. // Беларусіка = Albaruthenica. Нацыянальныя і рэгіянальныя культуры і іх узаемадзеянне. Мінск, 1994. Вып. 3.
9. *Кузнецва С.* Нацыянальнае адраджэнне і нацыянальная свядомасць беларусаў у XIX ст. // Беларус. гіст. агляд. 1994. Т. 1. Сш. 1.
10. *Липатов А.* Мицкевич и Пушкин: образ на фоне историографии и историософии // Беларусіка = Albaruthenica. Адам Міцкевіч і нацыянальныя культуры : матэрыялы навук. міжнар. канф., Мінск, 7—11 верас. 1998 г. / Ін-т гіст. НАН Беларусі, І-т Польскі ў Мінску; рэдкал. : Ю. Бохан [і інш.]. Мінск, 1998.
11. *Лойка А.* Адам Міцкевіч і беларуская літаратура. Мінск, 1959.

12. *Лойка А.* Адам Міцкевіч і Беларусь // Беларусіка = Albaruthenica. Адам Міцкевіч і нацыянальныя культуры : матэрыялы навук. міжнар. канф., Мінск, 7—11 верас. 1998 г. / Ін-т гіст. НАН Беларусі, Ін-т Польскі ў Мінску; рэдкал. : Ю. Бохан [і інш.]. Мінск, 1998.
13. *Лойка П., Сосна У.* Эпоха Міцкевіча: грамадска-палітычная сітуацыя ў Беларусі ў першай палове XIX ст. // Беларусіка = Albaruthenica. Адам Міцкевіч і нацыянальныя культуры : матэрыялы навук. міжнар. канф., Мінск, 7—11 верас. 1998 г. / Ін-т гіст. НАН Беларусі, Ін-т Польскі ў Мінску; рэдкал. : Ю. Бохан [і інш.]. Мінск, 1998.
14. *Лыч Л.* Вытокі беларускай нацыянальнай ідэі // Беларускі гіст. часопіс. 1998. № 3.
15. *Лыч Л.* Ідэя славянскага ўзаемаразумення ў парызскіх лекцыях Адама Міцкевіча // Беларусіка = Albaruthenica. Адам Міцкевіч і нацыянальныя культуры : матэрыялы навук. міжнар. канф., Мінск, 7—11 верас. 1998 г. / Ін-т гіст. НАН Беларусі, Ін-т Польскі ў Мінску; рэдкал. : Ю. Бохан [і інш.]. Мінск, 1998.
16. *Мархель У. І.* Шлях да Беларусі. Адам Міцкевіч — прадвеснік адраджэння беларускай літаратуры. Мінск : Беларуская навука, 2003.
17. *Мірачыцкі Л.* Светлыя ценом А. Міцкевіча: эміграцыя з Наваградчыны. Мінск, 1994.
18. *Мохнач Н.* От Просвещения к революционному демократизму. Минск, 1976.
19. *Нікалаеў М.* Беларускі Пецярбург і Адам Міцкевіч // Беларусіка = Albaruthenica. Адам Міцкевіч і нацыянальныя культуры : матэрыялы навук. міжнар. канф., Мінск, 7—11 верас. 1998 г. / Ін-т гіст. НАН Беларусі, Ін-т Польскі ў Мінску; рэдкал. : Ю. Бохан [і інш.]. Мінск, 1998.
20. *Погодин А.* Адам Мицкевич. Его жизнь и творчество : в 2 т. М., 1912.
21. *Рагойша В.* Праблема бікультурнасці ў гісторыі беларуска-польскіх узаемаадносін // Беларусіка = Albaruthenica. Мінск, 1994. Кн. 3.
22. *Радзік Р.* Прычыны слабасці нацыятворчага працэсу беларусаў у XIX—XX ст. // Беларускі гіст. агляд. 1995. Т. 2. Сш. 2.
23. *Роўда У.* Вытокі нацыяналізму // Arche. 2001. № 2.
24. *Руткевич М. Н.* Теория нации: философские вопросы // Вопросы философии. 1999. № 5.
25. *Рыбаков С. Е.* О методологии исследования этнических феноменов // Этнографическое обозрение. 2000. № 3.
26. *Смулкова Э.* Беларускія элементы ў творчасці Адама Міцкевіча // Беларусіка = Albaruthenica. Адам Міцкевіч і нацыянальныя культуры : матэрыялы навук. міжнар. канф., Мінск, 7—11 верас. 1998 г. / Ін-т гіст. НАН Беларусі, Ін-т Польскі ў Мінску; рэдкал. : Ю. Бохан [і інш.]. Мінск, 1998.
27. *Смяховіч М.* Нацыянальная ідэя беларусаў у XX ст. (Гістарыяграфічны аналіз праблемы) // Беларус. гіст. часопіс. 1998. № 3.
28. *Терешкович П. В.* Этническая история Беларуси XIX — начала XX в. в контексте Центрально-Восточной Европы. Минск, 2004.
29. *Токць С.* Праблемы перыядызацыі беларускага нацыянальнага руху XIX — пачатку XX ст. // Гіст. альманах. 2000. № 7.
30. *Улацкік Н. Н.* Предпосылки крестьянской реформы 1861 г. в Литве и Западной Белоруссии. М., 1965.
31. *Філатава А.* Нацыянальнае пытанне і палітыка царскага ўрада ў Беларусі канца XVIII — першай паловы XIX ст. // Беларускі гіст. агляд. 2000. Т. 7. Сш. 1.
32. *Цвірка К.* Вялікі пясняр Беларусі // Адам Міцкевіч і Беларусь = Adam Mickiewicz a Białoruś. Мінск, 1997.

33. *Цімоў В. С.* Этнаграфічная спадчына. Беларусь. Краіна і людзі. Мінск, 1996.
34. *Шаблюк В.* Двор у Туганавічах. Мінск, 1995.
35. *Шыбека З.* Адам Міцкевіч і беларуская гісторыка-культурная традыцыя // Беларусіка = Albaruthenica. Адам Міцкевіч і нацыянальныя культуры : матэрыялы навук. міжнар. канф., Мінск, 7—11 верас. 1998 г. / Ін-т гіст. НАН Беларусі, Ін-т Польскі ў Мінску; рэдкал. : Ю. Бохан [і інш.]. Мінск, 1998.
36. *Bardach J.* O dawniej i niedawniej Litwie. Poznań, 1988.
37. *Bardach J.* O świadomości narodowej Polaków na Litwie i Białorusi // Polska myśl polityczna XIX i XX w. T. VI : Między Polską etniczną a historyczną. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk, 1988.
38. *Gadon L.* Emigracja polska. Pierwsze lata po upadku powstania listopadowego : T. 3. Kraków, 1901—1902.
39. *Kallenbach J. A.* Mickiewicz, pisma: T. 3. Brody, 1911.
40. *Lehr-Spławiński T.* Język polski. Warszawa, 1947.
41. *Mickiewicz A.* Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie = Пан Тадэвуш, або Апошні наезд у Літве = Пан Тадеуш, или Последний наезд в Литве. Мінск, 1998.
42. *Pigoń S.* «Pan Tadeusz». Wzrost wielkość i sława: studium literackie. Warszawa, 2001.
43. *Pirockinas A.* Źródła romantyzmu Adama Mickiewicza // Беларусіка = Albaruthenica. Адам Міцкевіч і нацыянальныя культуры: матэрыялы навук. міжнар. канф., Мінск, 7—11 верас. 1998 г. / I-т гіст. НАН Беларусі, I-т Польскі ў Мінску; рэдкал. : Ю. Бохан [і інш.]. Мінск, 1998.
44. *Radzik R.* Kim są Białorusini? Toruń, 2002.
45. *Radzik R.* Między zbiorowością etniczną a wspólnotą narodową. Białorusini na tle przemian narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej XIX stulecia. Lublin, 2000.
46. *Syczugowa N.* Białoruski ruch narodowy w okresie zaborów w polskiej historiografii lat 90. XX stulecia (zarys problemowo-analityczny) // Białoruś. Przeszłość i terażniejszość : kultura, literatura, język. Lublin, 2000.
47. *Wielhorski W.* Polska Litwa. Stosunki wzajemne w biegu dziejów. London, 1947.
48. *Witkowska A.* Mickiewicz: słowo i czyn. Warszawa, 1998.
49. *Witkowska A.* Rówieśnicy Mickiewicza. Życiorys jednego pokolenia. Warszawa, 1998.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 12 чэрвеня 2012 г.